

TASVIRIY SAN'ATNING RIVOJLANISH OMILLARI

Buronboyeva Gulnoza Murotjonovna

Namangan viloyati Pop tumani MMTBga qarashli 39-sonli maktabning

Tasviriy san'at va muhandislik grafigi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tasviriy san'atning mohiyati, uning tur va janrlari haqida ma'lumot beriladi. Tasviriy san'at insoniyatning ijodiy faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, u shakl, rang, kompozitsiya orqali estetik qadriyatlarni ifodalashni maqsad qiladi. Maqola tasviriy san'atning asosiy elementlari va uning ijodiy jarayonini tahlil qiladi, shuningdek, rasm, grafika, skulptura, fotografiya kabi tasviriy san'atning turli shakllari va portret, landshaft, natyurmort kabi janrlarini muhokama qiladi. Tasviriy san'atning har bir turi va janri o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi va insonlarning estetik idrokini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqola tasviriy san'atning bugungi kunda qanday rivojlanayotgani, uning turli shakllarini qanday tushunish va baholash haqida o'ylashga chaqiradi.*

Kalit so'zlar: *Tasviriy san'at, tur va janr, ijod, natyurmot, portret, manzara, haykaltaroshlik, kompozitsiya.*

KIRISH

Tasviriy san'at insoniyat tarixining eng qadimiy va rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lib, uning asosi estetik qadr-qiymatlarni yaratish va ifodalashdir. Bu san'at turi shakl, rang, kompozitsiya va boshqa vizual elementlar orqali dunyoqarash, his-tuyg'ular va ijodiy tasavvurlarni aks ettiradi. Tasviriy san'at nafaqat ko'rish va idrok etishga asoslangan bo'lib, balki inson ruhiyatini, hissiyotlarini va hayotiy tajribasini ifodalashga qaratilgan.

San'atning bu turida ijodkorlar o'zlari tasavvur qilgan obrazlarni yaratish orqali tomoshabinlarga yangi dunyo ochadilar. Tasviriy san'atning rivojlanishi vaqt o'tishi bilan turli uslublar va texnikalar bilan boyidi, bu esa san'atning turlari va janrlarini ko'paytirishga olib keldi. Ushbu maqolada tasviriy san'atning mohiyati, uning turli

turlari va janrlariga oid tushunchalar haqida soʻz yuritiladi.

Tasviriy san'at va uning mohiyati, tur va janrlari Tasviriy san'at - eng qadimiy va keng tarqalgan san'at turlaridan biridir. Aslida san'atning turlari juda ko'p. Ular badiiy adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, teatr, kino, xoreografiya, me'morchilik, amaliy bezak kabi boshqa san'at turlari ham mavjuddir. Odatda, haqqoniy borliqni tasviriy obrazlarda, shakllarda fazoviy kenglikda yoki tekislikda (qog'oz yuzasida) aks ettiradigan san'at tasviriy san'at deb ataladi. Tasviriy san'at tushunchasi keng ma'noga ega. XIX asrgacha me'morchilik, haykaltaroshlik va rangtasvir tasviriy san'atning turlari bo'lib hisoblangan. Asrning oxirlarida esa grafika tasviriy san'atning eng muhim va hozirjavob turlaridan biriga aylandi. So'nggi 20 yil ichida san'atning dizayn kabi turi ham o'z o'mini topdi. Tasviriy san'atning hamma turiari bir-biriga juda yaqin va ularning bir qator o'xshashliklari bor. Lekin har birining o'ziga xos tasvirlash uslublari va texnikasi mavjud. Bundan tashqari, ulaming har biri ishlatilish o'limi, tasvirlaydigan mavzusi, ishlanish uslubiga qarab bir qator turiarga va janrlarga bo'linadi. Grafika. Grafika yunoncha «grapho» so'zidan olingan bo'lib, «yozaman», «chizaman» degan ma'noni anglatadi.

Grafikaga oddiy qora qalam, tushda chizilgan surat, mavzuli kompozitsiyalar kitobning ichki va tashqi tomoniga ishlangan turli rasmlar, illyustratsiya, plakat, hajviy, sharj, efiketka, marka, ekslibris va boshqalar kiradi. Grafika san'ati asosan chiziq, shakl va oq qora ranglar orqali tasvirlanadi. San'atning ayrim turlarida bo'yoqlardan ham foydalaniladi, lekin asar mazmunini ochib berishda asosiy vazifani o'tamaydi, faqat kishilarni jalb qilishi yoki chaqiriq vazifasini bajarishi mumkin. Shuning uchun ham bu sohada ikki uch xildan ortiq bo'yoq deyarli ishlatilmaydi.

Tasvir mazmuni, xarakteri va boshqa barcha xususiyatlari bo'yoqlar orqali ifodalab berilsa, rangtasvir san'ati deb ataladi. Tasviriy san'atning bu turida ijodkor o'z ichki kechinmalarini ranglar orqali tasvirlaydi, fazoning cheksizligi, undagi narsalarning rang- barangligi, moddiyligini mohirona ko'rsatadi. Masalan, qizil va qora bo'yoqlarda fojiaiylik aks ettirilsa, och moviy va yashil ranglarda tinch va osoyishta holatlar tasvirlanishi mumkin.

Rangtasvir san'ati jozibali va qiziqarliligi bilan nafaqat o'zlashtirishda, hatto uni

idrok qila bilishda ham o'quvchidan muayyan tayyorgarlikni talab etadi. Rangtasvir asarlari yana o'zining vazifasi va ishlanish uslubiga ko'ra monumental, dastgohli va dekorativ turiarga bo'linadi. Monumental rangtasvir me'morlik bilan chambarchas bog'liq bo'lib bu turdagi asarlar mustaqil mazmuniga ega hamda ularda jamiyat hayotidan olingan muhim voqealar aks ettiriladi. Bunday asarlar odatda uzoq masofadan ko'rishga mo'ljallanadi va obrazlarni iloji boricha umumlashtirilgan holda tasvirlanadi. Ranglar ham birmuncha shartli olinadi, shunga qaramasdan u borliq to'g'risida haqqoniy tasavur berishi kerak. Monumental rangtasvir me'morchilikda ma'lum miqdorda bezash vazifasini o'taydi, shuning uchun uni ba'zan monumentaldekorativ rangtasvir deb ham yuritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Haykaltaroshlik - tasviriy san'atning bir turi bo'lib, lotincha «skulpo» so'zidan olingan, qattiq materiallarga «qirqish, kesish, o'yish, tarashlash» orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi. Haykaltaroshlik san'ati ko'rinishiga qarab, dumaloq va qabariq (relief) haykaliar yaratish turiga bo'linadi. Dumaloq haykallarni hamma tomondan ko'rish mumkin. Agar bu san'atda inson obrazining bosh qismi yoki beligacha tasvirlansa, bunday haykaliar byust deb ataladi. Relief (qabariq) haykaliar esa yuzaga bo'rttirib ishlangani uchun faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'ladi. Releflar o'z o'rnida Gorelef va Barelef guruhiga bo'linadi. Gorelef - yuzaga yopishgan holda nisbatan bo'rtib ko'rinadi. Goho biror bir bo'lagi dumaloq haykal darajasida ham bo'linadi. Bareleflar yuzaga nisbatan kam bo'rtib tasvirlanadi, bu o'rinda tanga va taqinchoqlarni misol keltirish mumkin. Haykaltaroshlik asarlari asosan qattiq jismlardan - tosh, yog'och, marmar, granit, bronza, gips va boshqa shu kabi materiallardan tayyorlanadi. Bu materiallar haykalga turli xarakter va mazmun berishda xizmat qiladi. Masalan, tosh-granitdan ishlangan haykaliar kishida ulug'vorlik, abadiylik baxsh etsa, aksincha marmardan ishlangan haykaliar nozik, koi-kam ko'rinadi. Shuning uchun haykaliar o'zining mazmuni va o'rnatiladigan joyiga qarab har xil materiallardan ishlanadi. Haykaltaroshlik materiallari ko'p. Bu plastilin, loy, yog'och, metall, marmar, granit, suyak, sement, gips va hokazolardir. Qimmatli metallar - oltin, kumush, nikellar ham haykaltaroshlikda qo'llaniladi. Haykaltaroshlik asarida tevarak-atrofga bo'lgan

munosabat, qalbidagi iztirob ham ishonarli talqin etilishi mumkin. Bunda, albatta, eng avvalo haykaltaroshning o'ta ziyrakligi, odam gavdasi va mimik o'zgarishlarini to'g'ri ifodalashi muhim o'rinni egallaydi. To'g'ri topilgan harakat, yuzdagi mimik holat - bular uning ta'sirli bo'Mishiga zamin tayyorlaydi. Eynulla Aliyev, Abdumo'min Boymatov, Ulug'bek Mardiyev, Ilhom Jabborov kabi haykaltaroshlar shu sohada samarali ijod qilishmoqda.

Tasviriy san'at janrlari Portret janri. Insonning ichki ruhiy olami bilan bog'langan holda aniq bir obraz yaratilishi portret san'ati deb yuritiladi. Portretida insonning to'la gavdasi, yarmi yoki yuz qiyofasining faqat o'zi ham bo'lishi mumkin. Portret yaratish o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, insonning anatomik tuzilishidan tortib ichki ruhiy, ma'naviy, shuningdek, tashqi ko'rinishidagi barcha jihatlarini aks ettirishi bilan san'at darajasidagi asar bo'Mishi mumkin. Portretchi rassom odamlarga xos turli harakatlarni his qila bilmog'i, ayniqsa, odamning qiyofasidagi samimiyuk yoki soxta jihatlarini tasviriylar bilish qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

O'zbekiston xalq rassomi akademik M.Nabiyev buyuk siymalar obrazini o'ziga xos talqin eta oigan iste'dodli mo'yqalam sohibidir. Uning «Amir Temur» portreti fikrimiz dalilidir. Buyuk Sarkardaning, taxtda o'ychan qilichga qoilarini qo'yib o'rgan hoiati mohirona tasvirlangan. Uning yurt tinchligi, xalq farovonligini o'ta ziyraklik bilan mushohada etayotganligi ishonarli ko'rsatilgan. Boshidagi shoxlik toji barvasta qomatlariga juda mos tushgan. Uning nihoyatda qattiq qo'lligi, dovyurak va abjirligi, o'ta zakovatligi yuzidagi qiyofada o'z ifodasini topgan. Inson obrazini yaratish - tasviriy san'atda eng murakkab jarayon hisoblanadi. Tasviriy san'atning portret janri insonning ma'naviy qiyofasini o'zida ifodalashi bilan san'atning boshqa turlaridan birmuncha farq qiladi. Portret orqali inson obrazini mohirona koisata oigan buyuk rassomlar qatoriga Kamoliddin Behzod, Leonardo da Vinchi, Rembrandt, shuningdek, o'zbek rassomlaridan Abdulhaq Abdullayev, Rahim Ahmedov, Chingiz Ahmarov, Malik Nabyiev va boshqa bir qancha rassomlarni kiritish mumkin.

Naturmort - fransuzcha «jonsiz tabiat» degan ma'noni beradi. Odamlar hayotida ishlatiladigan, ko'pincha turmushda zarur boigan turli buyumlar, mehnat qurollari, sabzavot va mevalar, gullar, parranda va mayda hayvonlar tasvirlanadi, ya'ni

natyurmort san'atida insonning maishiy hayoti aks ettiriladi. Natyurmort XVI asrning oxirlariga kelib, mustaqil janr sifatida shakllandi. XVII asrga kelib, Gollandiya va Flandiya, XVIII asrda esa Fransiya tasviriy san'atida keng tarqaldi. Ma'lumki, har bir rassom tasviriy san'at sirlarini o'rganishni natyurmort ishlashdan boshlaydi. Natyurmort asarlarini diqqat bilan o'rgangan kishi ularda ma'lum davr ijtimoiy hayotining aksini ko'radi va shu davrda yashagan odamlarning turmush tarzi haqida tasavvurga ega bo'ladi.

Natyurmort. Vaholanki, natyurmort janrida barakali ijod etish uchun ham tinmay o'qish, o'rganish va izlanish zarur. Tasviriy san'atning gullab yashnashida Piter Klass, Jan-Batist-Simeon Sharden, Frans Snayders, I. Xrutskiy, P.Konchalovskiy, I.Mashkov, N.Kashina, Rahim Ahmedov, G'ofur Abdurahmanov, Akmal Ikromjonovlarning o'z o'rnini bor. Natyurmort janrida asar yaratish rassom xayolida uzoq vaqt davom etadigan kuzatishlar natijasida yoki to'satdan paydo bo'lishi ham mumkin.

Manzara janri - Go'zal ona tabiatning turli ko'rinishlarini san'atda aks mahorat bilan aks ettirganlar. Yevropada manzara XVI-XVII asrlarda taraqqiy etdi. G'.Abdurahmonov. Oydin kecha. XIX asrning ikkinchi yarmidagi rus realistik san'atida manzarajanri beqiyos o'sdi. Bu janrning novatorlaridan biri A.K.Savrasovdir. Tog', o'rmon, dengiz, shahar va qishloq manzaralarining tasvirlanishi manzara janriga tegishlidir. Manzaraning mohir ustalari Klod Loren, LShishkin, LLevitan, O'. Tansiqboyev, N.Karaxan, G'.Abdurahmonov va boshqa mashhur rassomlar ijodini bu borada misol keltirish mumkin.

Tarixiy janrda - uzoq o'tmishda bo'lib o'tgan voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, xalqlarning turmush madaniyati tasvirlanadi. U Uyg'onish davrida vujudga kelib,

XIX asrda san'atida keng rivojlangan. Rus san'atida bu janrning ko'zga ko'ringan namoyandalardan biri V.LSurikov edi. U qator ajoyib « O'qchilar qatl etilgan tong» kabi asarlarni yaratdi. Rassomning tarixiy janrda ilgari surgan asosiy maqsadi xalqning o'tmishda boshidan kechirganlarini ko'rsatish edi. Tarixiy mavzudagi asarlarga taniqli musavvir M.Nabiyevning «Eski maktab» asari misol bo'la oladi. Batal janr - «batal» fransuzcha so'z bo'lib, «jang», «urush» ma'nosini bildiradi. Tarixiy urush

voqealarini, harbiy yurish manzaralarini aks ettiruvchi janr. Batal janr mavzusi jihatidan tarixiy janrga yaqin turadi. Jang bilan bevosita bog'liq bo'lgan tarixiy voqealarni ham ko'rsatadi. Musavvirlardan M.Grekov, G.Savitskiy, A.Deyneka, R.Rizamuhamedov (Muqanna qo'zg'oloni), T.Sodiqov (To'marisning qasosi), M.Nabiyevlarning (Spitamen qo'zg'oloni) asari bunga yorqin dalil bo'la oladi.

Maishiy janr - tasviriy san'atda kishilarning kundalik maishiy hayotini, turli voqealarni o'zida mujassamlashtiradi. Rangtasvirda aks ettiruvchi maishiy janr ilk bor XVII asrda ijod etgan Golland rassomlari - Piter de Xox, Ostade, Sten, Terborx, Vermeer kabilar ijodida namoyon bo'ldi. Rus realist rassomlaridan P.Fedotov, V.Perov, V.Maksimov, K.Savitskiy, I.Repin kabilar maishiy janrning rivojlanishiga ham katta hissa qo'shdilar. O'zbek rassomlaridan R.Ahmedov, M.Saidov, Z.Inog'omov, R.Choriyev, F.Abdurahmonovlar ham ushbu janrda barakali ijod etmoqdalar. Z.Inog'omov. Qiyom payti.

Animalistik Janr o'zgacha tasviriy san'at turidir. U lotincha «anima» - hayvonot olami degan ma'noni bildiradi. Animalist - rassom hayvonot dunyosiga zo'r qiziqish, sevgi va mahorat bilan yondashadi. Hayvonot dunyosi ibtidoiy odamlar hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan. o'sha davrda ular g'orlarning devorlarida kiyik, qo'tos, mamontlarning suratlarini chizganlar. Qadimgi Yaponiyada va Xitoyda hayvonlarning tasvirlari dekorativ naqshlar tuzishda hamda monumental kompozitsiyalar yaratishda asosiy hisoblangan. XVII asrga kelib, hayvonot olami anatomiyasini buyuk musavirlar Leonardo da Vinchi va A.

Dyurerlar ishlab chiqdilar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbekistonda dekorativ-amaliy san'at tasviriy san'atning eng qadimdan rivoj topgan yagona va barhayot turi bo'lib keldi. Amaliy san'atning ko'p tarqalgan va eng ommaviy turi kashtachilik bo'lib, u qadimiy an'analarga ega, o'zbek kashtachiligida guldastani, majnuntolni, quyoshni ba'zan daraxt shoxlariga qo'ngan qushlar, hayvon va odam tasvirlarini ham uchratamiz. O'zbekistonning eng qadimiy madaniyat o'chog'lari hisoblangan Buxoro va Samarqand so'zanalari o'zining serrangligi, shakllarining turli-tumanligi va ularning nihoyatda nozik tikilishi bilan farqlanadi. Shahrisabzjik ayollar

tikkan kashtachilik buyumlari esa ko'proq gilamni eslatadi. O'zbek oilalarida uyning ichki devorlarining tekis qismiga aylantirib ilib qo'yiladigan dorpechdan bezak maqsadida foydalaniladi. Ulaming past qismida shokila-shokila bo'lib osilib turgan kokillari bo'ladi. Do'ppichiardagi bir shakl qayta takrorlanaveradi. Bu gulli daraxt yoki guldastani qator qilib safga tizib qo'ygandagidek manzarani beradi. O'zbek kashtachiligida do'ppi alohida o'rinni egallaydi. Shahrisabzning gilam do'ppisi, Buxoroning zar do'ppisi, Farg'onaning chust do'ppisi, iroqi, duxoba va boshqa do'ppilar O'rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Do'ppi nusxalari ichida eng mashhuri chust do'ppilaridir. Qora atlas (yoki satin) ustiga ipak bilan tikilgan bodom guli (yoki qalampir), kizzaka tushirilgan gullar do'ppiga nafislik baxsh etadi. Kashtachilik san'atidagi belbog', dastro'mol, sandalpech, bo'g'macha va turli to'rvachalar ham nafis bezatiladi. O'zbek kashtachiligining an'analari hozirgi kunda ham muvaffaqiyatli ravishda rivojlanmoqda.

Kashtachilik san'atida kishilar portretini aks ettirish ham paydo bo'ldi. Namshoxl gazlamalar - beqasam, banoras va adras, atlaslar xalqimiz tomonidan e'zozlanadi. O'zbek xalqi ipak yetishtirishda mohir bo'libgina qolmay, balki shohi atlaslarni to'qigan, uni nihoyatda yuqori badiiy did bilan bo'yay oigan. Nuqul ipakdan tikilgan to'rt, sakkiz, o'n ikki tepkili atlaslar jahonga dong taratgan. Atlas gazmollar kompozitsiya jihatidan turli-tumandir.

Ganchkorlik - O'zbekistonda amaliy san'atning eng sevimli va qadimiy turlardan biridir. Amaliy san'atning bu turida Buxoro va toshkentlik ustalar samarali mehnat qilganlar. Avvallari devorlar o'yima gulli ganchkorlik pannolar bilan bezatilar, taxmonlar qirrasiga naqshlar o'yilardi. Tokchalar bo'lsa o'ymakor yoki jimjima tabaqalar bilan yasatilar, xonaga nur va havo kirib turishi uchun deraza va eshik ustidan tuynuk qo'yib unga ganch va yog'ochdan panjara o'rnatilar edi. Hozirda qandil, navo, ship kabi me'morchilik detallari ganchlardan tayyorlanmoqda. Shuningdek, madaniyat saroylari, klublar, teatr va uy-joy binolarining ichki va tashqi qismini qurishda ganchkorlikdan keng foydalanilmoqda. O'zbek ganchkorligining ajoyib sahifasini Buxoro yaqinidagi Sitorai-mohi hosadagi «Oq uyda», Toshkentdagi Navoiy nomli katta opera va balet teatrida ko'rishimiz mumkin. San'atning bu ajoyib va murakkab

turida ustalardan Usta Shirin Murodov, Toshpo'lat Arslonqulovlar dong taratganlar.

Amaliy san'atning yog'och o'ymakorligi turi qadimdan mavjud bo'lib, o'zining boy an'alariga ega. Yog'och o'ymakorligi asarlari eshik, deraza, quti, xontaxta, kitob tokchalari, qutichalar, qanddon, ustunlar, o'yinchoqlarda o'z aksini topgan. O'zbekistonning xalq san'atida yog'och o'ymakorligi salmoqli o'rinni egallaydi. Bu borada Xiva ustalarining ishlari maqtovg'a loyiqdir. Ular ishlagan asarlar o'simliksimon elementlarning ko'pligi va bo'rttirib ishlanganligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi.

XULOSA

O'zbek misgarligi san'ati juda qadimdan shuhrat qozonib keldi. Sai'iq va qizil misdan ishlangan turli xil xo'jalik va uy-ro'zg'or buyumlari juda nozik shakllar bilan bezatiladi. Bezatilgan mis asboblari Buxoro, Qo'qon, Samarqand, Qarshi va Xiva shaharlarida ko'proq yasaladi. Misgarlikda bu shahar ustalarining o'ziga xos ishlash uslubi bor. Lagan, patnis, choy idish, oftoba va obdastalar misgarlik buyumlari ichida eng ko'p tarqalgan buyumlardir. Suyak o'ymakorligi san'ati mamlakatning shimolida, ayniqsa, Xolmogorsk, Tobolsk va Chukotkada keng rivojlangan. O'rta Osiyoda suyak o'ymakorligi geografik sharoiti tufayli rivojlanmagan. Ammo xalq amaliy san'atining boshqa turiarida (pichoqchilikda) qo'llanilgan. Bular oddiy suyaklardan (qoramol, echki shoxlaridan) ishlangan.

Naqqoshlik. Xalq ustalari tajribasida naqshning quyidagi turlari ko'proq qo'llaniladi: islimi - egri chiziqli o'simlik elementlaridan iborat naqsh; girih - to'g'ri chiziqli elementlaridan geometrik shakl hosil qiluvchi naqsh; murakkab naqsh - bu avvalgi ikki guruhdagi naqsh (islami va girih) elementlarining yig'indisidan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Ismoilov, A. (2018). Tasviriy san'atning asoslari. Toshkent: San'at nashriyoti.
1. Yusupov, M. (2016). San'at va uning turlari. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
 2. Muhammedova, F. (2017). Tasviriy san'atda kompozitsiya va rang. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
 3. Shodiev, T. (2020). Tasviriy san'at va uning tarixi. Tashkent: Chig'atoy nashriyoti.

4. Soliev, Z. (2019). Rasm va grafika: zamonaviy yondoshuvlar. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Kamilov, B. (2015). San'at va estetika. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Gulomova, L. (2022). Tasviriy san'at: tarix va rivojlanish. Tashkent: G'arbMashriq nashriyoti.